

2. Pelgrimarge

Ineke Albers

Onderzoekers van rituelen hebben zich veelvuldig gebogen over het begrip liminaliteit of marginaliteit: rituelen in het algemeen, dus ook de pelgrimage, vinden plaats buiten de dagelijkse gang van zaken, dus in zekere zin in de marge van het dagelijks leven. De Schotse antropoloog Victor Turner (1920-1983) heeft het begrip definitief op de kaart van de *Ritual Studies* gezet. Hij verbindt het begrip marge of liminaliteit met het begrip *communitas*, het sterke gemeenschapsgevoel van mensen die gezamenlijk betrokken zijn bij een ritueel.

Het begrip 'marge' heeft de christelijke pelgrimage altijd aangekleefd, dat is niets nieuws. Vanaf de tweede eeuw waren er christelijke pelgrimages en ook vanaf die tijd waren er christenen die daartegen protesteerden omdat het een onchristelijk ritueel zou zijn: God is immers alomtegenwoordig. En dat is eigenlijk altijd zo gebleven: door de eeuwen waren er christelijke pelgrimages én waren er mensen die daartegen protesteerden. En het merkwaardige is: daarbij wisselden marge en centrum regelmatig van plaats. Soms waren de tegenstanders van de pelgrimage marginaal en de pelgrimage zelf onderdeel van het institutionele centrum, soms was het andersom. Vanaf de achttiende eeuw werd de pelgrimage ondergebracht bij de zogenoemde 'volksreligiositeit', een corpus rituelen en devoties die door de Rooms-katholieke Kerk als marginaal werd bestempeld. Dat betekende echter niet dat de Kerk zich, in navolging van de protestantse kerken, verre hield van dergelijke rituelen en devoties. In de negentiende eeuw ontstond een hele serie nieuwe heiligdommen na verschijningen van Maria - waarvan de Lourdes het grootste zou worden - waarin de Kerk al snel de leiding nam en strenge controle uitoefende op het discours van de devotie en op het (niet) erkennen van wonderen. Ook de heiligdommen die waren ontstaan in de tijd van de Barok - en die het centrum waren van de contrareformatorische activiteiten van de Rooms-katholieke Kerk - zijn in de praktijk nooit echt als marginaal beschouwd.

Een marge kan alleen bestaan in relatie tot een centrum en in het geval van de pelgrimage is dat centrum niet eenduidig, dat wil zegen, er zijn verschillende centra ten opzichte waarvan de pelgrimage een marginale plaats inneemt.

De marge van het institutionele centrum

Op de eerste plaats is er de marge van het institutionele centrum. In de geschiedenis van het christendom was dat de Rooms-Katholieke Kerk. In deze marge bevindt zich op dit moment een bont gezelschap. Twee van die groepen (allebei op de uiteinden van de marge waarvan de Rooms-Katholieke Kerk zichzelf als het centrum beschouwt) worden gevormd door de hedendaagse caminopelgrims en de anti-modernistische katholieken die een netwerk van

niet door de kerk erkende Mariaheiligdommen bezoeken, en sterk zijn gericht op tekenen van de eindtijd. Hoe verschillend deze twee groepen ook zijn – de ene overwegend seculier, de andere conservatief katholiek - ze hebben ook gemeenschappelijke kenmerken. Beide groepen leggen een sterke nadruk op één aspect uit de traditie van de christelijke pelgrimage. Voor Santiagopelgrims is dat het onderweg zijn, voor de anti-modernistische katholieken zijn dat de verschijningen van Maria en de betekenis die ze hebben voor het lot van de wereld. Verder organiseren deze groepen zichzelf, buiten de gevestigde instituties om, en onderhouden ze contacten via tijdschriften en vooral via het internet. Het internet heeft natuurlijk ook allerlei nieuwe vormen van organisatie mogelijk gemaakt. De antimodernisten zijn dus tegelijkertijd heel modern. En eigenlijk zijn het in beide gevallen al bijna nieuwe instituties geworden, die ook een nieuwe metafysica (wereldbeeld, geloof) hebben ontwikkeld, ook al is niet iedereen zich daarvan bewust. Want dat is wat rituelen doen: ze genereren verhalen over hoe het leven in elkaar zit, ze genereren symbolen, ze genereren wereldbeelden. Wanneer het om rituelen gaat, doen we niet wat we geloven, maar geloven we wat we doen. Wie een bestaand ritueel losweekt van zijn oude context, ontwikkelt vanzelf een nieuw verhaal, nieuwe symbolen, een nieuwe metafysica. Tegenwoordig wordt dat zingeving genoemd.

Anderzijds: met de caminopelgrims houden zich tegenwoordig zelfs protestantse theologen bezig en de antimodernisten mogen soms bisschoppen in hun midden verwelkomen. Niet zo marginaal dus. Bovendien doet het aloude centrum, de Rooms-katholieke Kerk, na meer dan 200 jaar officiële afwijzing, nu pogingen om de pelgrimage weer binnen boord te halen. Natuurlijk waren er, zoals gezegd, al langer pelgrimages die niet echt marginaal waren, maar tegenwoordig worden er vanuit het centrum ook pelgrimages georganiseerd voor groepen die veel minder kerkelijk gebonden zijn dan de klassieke rooms-katholieke pelgrims. En daarbij wordt de vorm van de uitgesproken buitenkerkelijke pelgrimage naar Santiago overgenomen, waarbij de nadruk ligt op het onderweg zijn en het lopen. Het effect daarvan is, dat ook de klassieke heiligdommen nu bezocht worden door een nieuw type pelgrims, die niet meer per se rooms-katholiek zijn.

De marge van de samenleving

Dan is er de marge van het centrum dat de samenleving is. Pelgrims nemen niet deel aan de samenleving, waar dan ook, behalve dan dat ze een belangrijke economische factor zijn binnen de samenlevingen die ze doorkruisen. Dat was altijd al zo. Anderzijds is er van de marginale positie van de pelgrims als reizenden vaak niet veel meer over. Geen enkele pelgrim is meer maanden of jaren van de radar verdwenen. Alleen het meenemen van een telefoon belet dat natuurlijk al. Niemand heeft tegenwoordig helemaal geen contact met het thuisfront, of krijgt niets mee van de gebeurtenissen in eigen land. En als het moet stap je in een vliegtuig en ben de volgende dag weer thuis. Voor misdadigers loont het niet meer om op

pelgrimage te gaan om straf te ontlopen. In Frankrijk, Italië of Spanje vindt de politie je ook wel. Dat was ooit heel anders.

De marge van de natuur ten opzichte van de bewoonde wereld

Meteen daaraan gerelateerd is de derde marge, die van de natuur ten opzichte van de bewoonde wereld. In de middeleeuwen was het gevaar in onbewoonde gebieden in het Noord-Spaanse bergland een belangrijk item voor Santiagopelgrims. De christelijke koningen van Noord-Spanje deden hun uiterste best om het gebied waar de pelgrims doorheen trokken in handen te houden, zodat ze in ieder geval niet door moslims zouden worden vermoord. Dat maakte echter de wegen buiten de bewoonde gebieden nog niet veilig in de moderne zin. De ‘natuur’ was een inherent gevaarlijk gebied dat tijdens een pelgrimage nu eenmaal niet gemedend kon worden. Het symbool van de levensweg als pelgrimage komt daar vandaan. Ook op de levensweg moeten gevaren en ontberingen worden getrotseerd.

Tegenwoordig geniet de pelgrim van het landschap, dat meestal nog slechts getemde natuur is, agrarisch of anderszins. Struikrovers zijn er niet meer, een ambulance is snel op te roepen. Het landschap is daardoor een onderdeel van het heilzame effect van de pelgrimage geworden, onderdeel van de genezing, en daarmee in feite zelf een heiligdom, en dat heeft natuurlijk alles te maken met de teloorgang van de natuur zoals wij die nu beleven. Het landschap is zozeer een heiligdom geworden dat tegenwoordig bewegwijzerde wandelingen door fraaie landschappen het epitheton ‘pelgrimage’ krijgen.

De marge binnen het ritueel van de pelgrimage

De vierde marge ligt binnen het ritueel van de pelgrimage zelf. Centrum en marge van het ritueel van de pelgrimage zijn voor een deel van de pelgrims al enige tijd geleden van plaats gewisseld: het onderweg zijn is het centrum geworden, het heiligdom de marge. En nu lijkt het heiligdom zelfs in de marge niet meer geduld te worden, het lijkt geamputeerd te zijn. Of je in dat geval het onderweg zijn nog een pelgrimage kunt noemen, is de vraag. Daarover is de discussie nog nauwelijks gevoerd.